

Raport stiintific

privind implementarea proiectului in perioada octombrie – decembrie 2011

TE Nr. 2/26.10.2011. Expresivitatea arheologică a periferiei.

Particularitățile contactelor interculturale în zonele de margine din preistorie până în evul mediu

Director: dr. Dragoș-Alexandru Măndescu

Având în vedere obiectivul major al proiectului, și anume realizarea unui repertoriu arheologic al județului Argeș, spațiu văzut ca o zonă de interferență și contacte interculturale de-a lungul timpului, din preistorie până în evul mediu, precum și planificarea activităților proiectului pentru perioada octombrie-decembrie 2011 (axate în special pe cercetare și studiu în arhive și biblioteci), echipa de proiect și-a adaptat activitatea în primul rând la aceste elemente de reper. Fără a le considera pe acestea drept o delimitare riguroasă sau o limitare strictă a preocupărilor noastre legate de problematica proiectului, fenomenul contactelor interculturale în zonele de periferie a fost urmărit pe spații mult mai largi și în contexte cronologice dintre cele mai diverse.

De la bun început am acordat o prioritate studiului arhivelor, în vederea stabilirii unui foarte clar istoric al cercetării. Accentul a fost pus pe cercetarea materialelor inedite aflate în arhivele de la noi și din străinătate. Au fost localizate și a fost începută (de către Ion Dumitrescu și Marius Păduraru) cercetarea manuscriselor lui Alexandru Odobescu (*Chestionarul arheologic*, pentru județele Argeș și Muscel), Nicolae Densușianu (*Chestionarul istoric – județul Argeș*) și Grigore Tocilescu – Pamfil Polonic (vestigiile romane de pe Limes Transalutanus, hărți și schițe topografice) păstrate la Biblioteca Academiei Române, referitoare la antichitățile din zona studiată, cunoscute până la începutul sec. XX. De asemenea, tot în acest context au fost studiate manuscrisele lui Luigi Ferdinando Marsigli de la Biblioteca Universitaria di Bologna (v. infra) și reevaluate manuscrisele lui Dimitrie Butculescu păstrate în colecția de documente a Muzeului Municipiului București (și în copie în biblioteca Muzeului Județean Argeș), referitoare la cercetările sale din 1876 de la castrul Câmpulung-“Jidova” și la așezarea geto-dacică de la Cetățeni. Articolele de presă ale lui Cezar Bolliac, publicate în serial în “*Curierul Românesc*”, descriind călătoriile și explorațiunile sale arheologice în zona Argeș și Muscel (1845), lucrarea lui August Treboniu Laurian intitulată *Istriana* și publicată în 1845 în “*Magazin Istoric pentru Dacia*”, precum și *Marele dicționar geografic al României* (1898-1902) coordonat de George Lahovari au fost, de asemenea, studiate și fișate, extrăgându-se informații utile, majoritatea inedite sau nevalorificate ulterior, referitoare la istoricul cercetării monumentelor arheologice din spațiul de contact intercultural Argeș-Muscel.

Un element tratat cu deosebită atenție în ansamblul documentării necesare acestei prime etape, l-a constituit ansamblul documentelor cartografice de sec. XVIII-XIX ce conțin informații referitoare la vestigiile arheologice din vestul Munteniei (drumuri antice, ruine, tumuli, linii de demarcație sau de fortificație etc.). Aceste documente cartografice s-au dovedit a fi relativ abundente și conținând informații deosebit de utile demersului nostru. Au fost reținute pentru utilizarea lor în cadrul repertoriului arheologic, printre altele, *Mappa della Transilvania*, întocmită de Giovanni Morando Visconti la Sibiu, în 1699 (studiată de Dragoș Măndescu în original, în Biblioteca Brukenthal, Sibiu), hărțile și schițele topografice întocmite de Luigi Ferdinando Marsigli și colaboratorul său apropiat, cartograful Christoph Müller, referitoare la vestigiile

romane din Muntenia și din Moldova (unele documente cartografice, în special variantele schițelor pentru gravurile operei *Danubius Pannonico-Mysicus*, Haga, 1728, fiind inedite, în Biblioteca Universitaria di Bologna, studiate acolo tot de către Dragoș Măndescu), harta Valahiei întocmită de stolnicul Constantin Cantacuzino, la 1700 (ediția venețiană de la 1718 studiată online, la www.gallica.bnf.fr), hărțile Ungariei realizate la începutul sec. al XVIII-lea de francezul Guillaume Delisle (studiate online în multiple digitale disponibile, precum și în colecția de hărți a Muzeului Județean Argeș, de către Dragoș Măndescu), harta întocmită de statul major austriac (Harta Specht, 1790-1791), harta rusă a Principatelor Române de la 1835, hărțile județelor Argeș (1864), Muscel (1864) și Teleorman (1863) întocmite de Dimitrie Pappazoglu și incluse în al său *Atlasu georgaficu al României* (1865) (studiate de Marius Păduraru, la Biblioteca Academiei Române), *Charta României Meridionale* (Harta Szathmary, 1864) (studiată de Ion Dumitrescu, la Biblioteca Academiei Române). Informațiile de natură aheologică oferite de aceste documente cartografice vor sta la baza unei comunicări intitulate *The Periphery of Roman World on Old Maps*, pe care membrii colectivului proiectului intenționează să o prezinte la Congresul Limesului Roman ce se va desfășura anul viitor la Ruse (Bulgaria).

Perieghzele și cercetările pe teren au fost relativ numeroase în această etapă și s-au soldat cu debutul constituirii unei baze de date pentru siturile din județul Argeș, ce va sta la baza întocmirii repertoriului arheologic. S-a efectuat de fiecare dată descrierea amănunțită a fiecărui sit arheologic vizitat pe teren, inclusiv coordonatele GPS (o premieră pentru zona în discuție). De asemenea, a fost începută operațiunea de cartare a siturilor arheologice, pe epoci și culturi, accentul fiind pus pe siturile în care există indicii ale unor interferențe culturale (pe baza studiului materialului arheologic existent déjà în colecțiile muzeale – v. infra). În sudul județului Argeș cercetările de teren au vizat comunele Rociu, Teiu, Negrași, Mozăceni și Ștefan cel Mare), iar în nordul județului comunele Rucăr, Cetățeni, Stoenesti și Dâmbovicioara. Siturile arheologice documentate (descreri, fotografii, măsurători, coordonate etc.) au fost atât preistorice (de ex. tellul eneolitic de la Teiu), cât și protoistorice (ex. Cetățeni), din perioada romană (Câmpulung-„Jidova”) și medievale (ex. Cetatea Oratea). Sectoarele de drumuri antice și medievale ce făceau legătura între zonele de la sud și de la nord de Carpați, și care încă se mai păstrează pe alocuri în condiții mulțumitoare, evidențiindu-se cu ușurință în terenul stâncos de la Cetățeni (pe terasa stângă a râului Dâmbovița) și de la poalele cetății Oratea de la Podul Dâmboviței, com. Dâmbovicioara au fost urmărite pe întregul traseu, măsurate, descrise și fotografiate. În prezent scoase din uz și abandonate, înlocuite de drumurile moderne ce au cu totul alt amplasament și urmează alt traseu, drumurile antice și medievale conservate în roca de la poalele sudice ale Carpaților se constituie în mărturii istorice și arheologice concrete ale circulației bunurilor, oamenilor, ideilor, tehnologiilor și modelelor culturale în perioada preindustrială.

Echipa de proiect a căzut de acord asupra adoptării unui model unitar al fișelor de lucru pentru intrările (vocile) repertoriului arheologic al județului Argeș. După consultarea și compararea modelelor de repertorii arheologice disponibile pe plan național s-a considerat că materialului ilustrativ (fotografii, hărți, reconstituiri) trebuie să i se aloce un loc privilegiat în economia volumului, alături de înregistrarea precisă a cotelor topo și reperelor GPS. Pentru hărți se va utiliza aplicația gratuită Google Earth, aceasta ducând și la unele economii în bugetul proiectului. Unitatea de bază în elaborarea repertoriului va fi comuna, cu fiecare dintre satele componente. Pentru zonele urbane, descoperirile arheologice vor fi prezentate după denumirile actuale ale străzilor cele mai apropiate, în ordine alfabetică. Au fost inventariate, parcurse și

analizate o mare parte din monografiile disponibile de localități ale județului Argeș, care conțin referiri la descoperirile arheologice făcute de-a lungul timpului în respectivele localități. Acolo unde a fost posibil, informația a fost verificată pe teren, în colecțiile arheologice școlare sau direct la autorii informărilor de natură arheologică. Deja au fost întocmite și colaționate primele 43 intrări (voci). Într-o etapă ulterioară se intenționează postarea întregului material, pe măsură ce va fi elaborat până la finalul proiectului, pe un site web dedicat sau ca o secțiune a site-ului oficial al Muzeului Județean Argeș (www.muzeul-judetean-arges.ro/cercetare-stiintifica).

O componentă esențială a acestei etape a fost depistarea și investigarea mai vechilor colecții muzeografice cu profil arheologic, în mare parte nevalorificate, păstrate în depozitele Muzeului Județean Argeș, care întrunesc condițiile ilustrării unui anumit grad de conexiuni interculturale în spațiile periferice și de contact. Au fost reperate și a fost început studiul (fișare, descriere, desen, fotografie) unor loturi de piese arheologice sugestive din acest punct de vedere: figurinele antropomorfe și zoomorfe și plastica în lut, în general, din tellul de la Teiu (o colecție numeroasă de piese ce ilustrează din plin interferențele dintre cultura Gumelnița și alte culturi nord-balcanice ale eneoliticului final la nivel estetic, artistic și compozițional – un catalog comentat aplicat pe particularitățile acestui lot de piese este programat a fi editat în etapa următoare de implementare a proiectului) (Dragoș Măndescu), inventarul arheologic al mormintelor de la Chilia și Mătășaru, relevant pentru interferențele dintre lumea romană provincială și dacii liberi, lotul de fibule din castrul roman Câmpulung-"Jidova" (Ion Dumitrescu), precum și colecțiile de piese arheologice de la Cetatea Poenari și de la Cetatea Oratea (evul mediu), în care se întâlnesc mai multe influențe din spațiul transilvan dar și din el bizantin (Marius Păduraru).

În cadrul proiectului, Dragoș Măndescu a efectuat o călătorie de cercetare-documentare la Bologna, în perioada 3-8 decembrie, acest sejur de studii având două obiective bine definite: localizarea și cercetarea manuscriselor contelui Luigi Ferdinando de Marsigli (1658-1730) referitoare la vestigiile arheologice din Dacia (ca teritoriu periferic al Imperiului Roman) și în special din zona de referință a proiectului (spațiul județului Argeș, cu Limesul Transalutanus și castrul de la Câmpulung-"Jidova"), precum și studierea nemijlocită a mărturiilor arheologice ale unui contact paradigmatic între două culturi și civilizații (etrusci și celți), și anume inventarele complexelor funerare din necropola de la Certosa (marginea vestică a actualului oraș Bologna). Primul obiectiv a fost îndeplinit prin cercetarea directă la Biblioteca Universitaria di Bologna (*Sala Manoscritti e libri antichi*) a manuscriselor și hărților lui Marsigli relative la spațiul românesc și la vestigiile arheologice cunoscute aici (inclusiv castrul de la Câmpulung-"Jidova"). Pentru îndeplinirea cu succes al celui de-al doilea obiectiv al călătoriei la Bologna, au fost studiate inventarele mormintelor etrusce și celtice din necropola de la Certosa (dar și ale altor necropole din zona Bologna, precum Monte Bibele - Monte Tamburino) expuse în Museo Civico Archeologico - Bologna. Documentarea a fost completată cu studiul unor monografii arheologice asupra acestor situri importante în biblioteca Departamentului de Arheologie al Universității din Bologna, precum și cu vizitarea Muzeului Marsigli organizat în incinta Universității din Bologna (Palazzo Poggi).

Chiar dacă nu au fost cerute și necesare în mod expres în calendarul primei etape a proiectului, participările la colocviile și conferințele internaționale și naționale nu au fost neglijate de membrii echipei de proiect. Au fost astfel fructificate câteva bune oportunități de prezentare a rezultatelor studiului aplicat pe tematica proiectului, mai ales că prezentările unora dintre aceste reuniuni științifice vor fi publicate în volume cu vizibilitate internațională. Membrii echipei de proiect au participat cu patru comunicări la trei

manifestări și reuniuni științifice (colocvii, sesiuni de comunicări, conferințe), din care două internaționale și una națională:

- International Colloquium **Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin**, Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011: Dragoș Măndescu, *Killing the Weaponry. An Insight on the Graves with Destroyed Weapons in Late Iron Age Transylvania*. Comunicarea a tratat un element mai puțin discutat al ritualului funerar evidențiat arheologic prin armele îndoite intenționat, deformate sau distruse, depuse în morminte. Spațiul Transilvaniei a fost analizat din perspectiva acestor descoperiri, mai întâi ca o periferie a lumii celtice europene (sec. IV-II a.Chr.), iar apoi, într-o etapă imediat succesivă (sec. I a.Chr.), drept centru al structurii de putere dacice. Articolul în care a fost dezvoltată această comunicare a fost înaintat la tipar, fiind inclus în volumul manifestării științifice internaționale de la Târgu Mureș programat să apară în anul 2012.
- International Communications Session **Culture and Civilisation at the Lower Danube. East and West**, Călărași, 12-14 octombrie 2011: Dragoș Măndescu (în colaborare cu M. Neagu - Muzeul Dunării de Jos, Călărași), *Gumelnița Plastic from Teiu. Preliminary Considerations*. Comunicarea prezintă pentru prima oară într-un mod coerent și unitar lotul de figurine zoomorfe și antropomorfe descoperite în tellul de la Teiu (jud. Argeș), plasat la periferia nordică a arealului culturii Gumelnița și totodată la finalul evoluției acestei culturi eneolitice. Lotul de la Teiu, păstrat în colecția Muzeului Județean Argeș și rămas nevalorificat la jumătate de secol de la descoperire, este reprezentativ pentru concepția plastică și artistică a periferiei unei culturi eneolitice, al cărei conservatorism și modele prestabilite și adânc înrădăcinate sunt supuse multiplelor influențe venite din afară, din medii culturale mai mult sau mai puțin apropiate (Sălcuța, Cernavodă, chiar Cucuteni). Și această comunicare va fi publicată în 2012, în volumul dedicat sesiunii științifice internaționale de la Călărași.
- Sesiunea națională de comunicări științifice **Limes Transalutanus. Romani și barbari la frontierele Imperiului**, Pitești, 27-28 octombrie:
 - Ion Dumitrescu (în colaborare cu C. Petolescu, F. Matei-Popescu și T. Cioflan), *Cercetările arheologice din castrul roman Câmpulung-"Jidova", în anii 2010-2011*. Comunicarea a prezentat rezultatele cercetărilor arheologice recente de la "Jidova", desfășurate în zona dintre *principia* și *horreum*. Anterior, Emilian Popescu identificase în acest sector o construcție de mici dimensiuni, prevăzută cu instalație de încălzire (*hypocaust*), a cărei funcționalitate nu a putut-o explica, de aceea a denumit provizoriu edificiul, „clădirea ofițerilor”. Prin reluarea cercetărilor în acest perimetru s-a urmărit clarificarea atât a rostul construcției amintite, cât și a spațiului de la sud de aceasta.
 - Dragoș Măndescu, *Preocupări privind studiu monumentelor arheologice de epocă romană din vestul Munteniei (Limes Transalutanus) în sec. al XIX-lea*. După un debut destul de timpuriu al interesului acordat castrului de la Câmpulung-"Jidova", vizitat de Luigi Ferdinando Marsigli în anul 1689 și atestat în documentele cartografice austriece, franceze și italiene încă de la finalul sec. al XVII-lea și din primul sfert al celui următor (Giovanni Morando Visconti, *Mappa della Transilvania* -1699; Guillaume Delisle, *Carte de la Hongrie et des Pays qui en dependoient autrefois*-1703; Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus*-1726), timp de mai bine de un secol se va așterne liniștea. Niciun monument roman din vestul Munteniei nu a mai stârnit interesul până în anul 1835, când același castru de la "Jidova" este figurat pe *Harta rusă a Principatelor Române* drept "vechea înăritură Chidov". Secolul al XIX-lea marchează și debutul preocupărilor autohtone pentru studiul acestor vestigii romane. Săpăturile "arheologice" efectuate de August Treboniu Laurian, Cezar Bolliac și Dimitrie Bolintineanu în castrul de la Flămânda, în vara anului 1845, sunt primele încercări de a cunoaște prin astfel de mijloace un castru de pe linia denumită ulterior *limes transalutanus*. Urmează curând, în aceeași vară, săpăturile lui Cezar Bolliac la "Jidova". Trei decenii mai târziu, în toamna anului 1876, Dimitrie Butculescu execută săpături de amploare la "Jidova". De numele lui sunt legate și primele sondaje în castrul de cărămidă de la Săpata de Jos ("Bumbueni, la vest de Lăngești"). O

nouă etapă a cercetării în sec. al XIX-lea este reprezentată de ipoteza existenței unui drum roman între Urlueni și Câmpulung, intuit de Carl Schuchhardt în 1884. Nu putem trece nici peste primele fotografii ale vestigiilor romane din vestul Munteniei - o primă astfel de fotografie-document reprezentând ruinele de la "Jidova" a fost realizată în 1893 de Ioan Niculescu. În sfârșit, anii de la cumpăna secolelor XIX și XX sunt marcați de activitatea intensă de teren a lui Pamfil Polonic, colaboratorul apropiat al lui Grigore Tocilescu. Lor le este datorată evidențierea clară a liniei de castre din vestul Munteniei și coagularea ideii existenței unui sistem unitar, denumit astăzi convențional *limes transalutanus*.

De asemenea, în cadrul proiectului a fost publicat un prim studiu (în limba engleză, într-un volum de circulație internațională), cu privire la particularitățile fibulelor de schemă tracică de argint din spațiul periferic al arealului de răspândire al acestei clase de piese de port și podoabă:

- Dragoș Măndescu, *The Cinderella's bouquet of Prince of Silver. On the silver of the Thracian scheme fibulae: a different pattern revealed by the periphery*, în vol. *Arcaheology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary*, edited by Despina Măgureanu, Dragoș Măndescu and Sebastian Matei, Editura Ordessos, Pitești, 2011, p. 205-216. Problema materiei prime și în special a argintului pieselor de port și podoabă traco-gete rămâne una delicată și provocatoare în același timp. Articolul discută un procent relativ mic (11%) din totalul celor 472 fibule de schemă tracică, și anume cele 53 fibulele din argint. Prezentarea statistică din prima parte a articolului intenționează să demonstreze faptul că în cazul fibulelor de schemă tracică argintul, ca materie primă, a fost „direcționat” predilect către două forme: tipul II în general (cu piciorul în formă de trunchi de con cu baza în sus) și varianta III 3b (o fibulă “baroc”, cu piciorul îndoit în formă de S, cu buton terminal de mari dimensiuni și arcul puternic îngroșat și fațetat). Cele două forme au o răspândire bine definită spațial: tipul II preponderent în nord-vestul teritoriului actual al Bulgariei, iar varianta III 3b în spațiul dintre Carpați și Prut, la periferia nord-estică a arealului de răspândire a acestei clase de piese de port și podoabă. O atenție sporită este acordată elementelor atestate tocmai în această periferie (Bunești, Epureni) ce par a susține existența unui costum ceremonial, în care fibulele de schemă tracică din argint aveau o poziție bine stabilită. Fibulele de schemă tracică (în definitiv, o categorie mărunță de piese și aparent neînsemnată, neglijabilă atunci când este raportată la scara marilor tezaure de vase și podoabe din metale prețioase descoperite în ținuturile trace) sugerează posibilitatea existenței a cel puțin două “modele” culturale și tehnologice în privința surselor de procurare a argintului necesar ca materie primă în producerea lor. Exploatarea resurselor locale (“modelul” clasic, evidențiat prin situația fibulei de tip II) nu ar trebui să rămână unicul răspuns la chestiunea sursei argintului. Varianta utilizării argintului provenit din monede (sugerată atât de tipul II, dar mai ales de fibulele variantei III 3b) merită să fie și ea luată în calcul; un program coerent și bine ținut de analize și măsurători metalografice ar putea-o transforma dintr-o ipoteză de lucru într-o certitudine.

Considerăm că prima etapă a acestui proiect s-a constituit într-un debut sub auspicii favorabile pentru întregul demers, obiectivele pe care ni le-am propus, în special cele privind documentarea în arhive, biblioteci și depozite muzeale, fiind atinse și îndeplinite. Acest tip de cercetare va continua și la începutul etapei a doua a proiectului, etapă în care ponderea principală o va avea cercetarea de teren, urmată de diseminarea informației științifice.

Director proiect,

Dr. Dragoș-Alexandru MĂNDESCU
